

Łukasz Czarnecki

- ▶ Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
(University of the National Education Commission in Cracow, Poland)
- ▶ e-mail: lukasz.czarnecki@uken.krakow.pl
- ▶ ORCID: 0000-0002-0424-7188

DOI: 10.15290/mhi.2025.24.02.23

**KONSTYTUCJONALIZM SOCJALNY:
MEKSYK I WENEZUELA W PROCESIE TRANSFORMACJI PRAWA****Abstrakt**

Konstytucja Meksyku – uchwalona 5 lutego 1917 roku – zawiera fundamentalne elementy konstytucjonalizmu socjalnego, oparte na prawie narodu i ludu, które współgrają z prawami indywidualnymi. Była pierwszą ustawą zasadniczą, która wdrażała prawa drugiej generacji. Natomiast konstytucja Wenezueli – w jej brzmieniu z 30 grudnia 1999 roku – zawiera również nowe elementy konstytucjonalizmu socjalnego, którego podstawą była silna legitymizacja demokratyczna. Jaka jest geneza konstytucjonalizmu socjalnego i przed jakimi wyzwaniami stoi ten paradygmat we współczesnych Meksyku i Wenezueli? Metoda badawcza obejmuje analizę komparatywno-historyczną oraz analizę tekstów źródłowych.

Konkluzja stanowi, że genezą konstytucjonalizmu meksykańskiego była głęboka potrzeba przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu nawarstwionemu od okresu kolonializmu – od XVI wieku i po odzyskaniu niepodległości przez Meksyk w XIX wieku. Pomimo zmian ustroj Meksyku wciąż dostosowuje system ochrony praw człowieka o nowe rejestry transformacji prawa. W odniesieniu do konstytucjonalizmu wenezuelskiego genezą konstytuancy i uchwalenia konstytucji w 1999 roku była konieczność przeciwdziałania wykluczeniu i nierównościom społecznym, których źródłem również był okres kolonializmu.

Współcześnie wyzwaniem dla ustroju jest sprostanie autorytarnym zapędom władzy wykonawczej. Debata nad konstytucjonalizmem socjalnym w pierwszej połowie XX wieku wniosła do dyskursu rewolucyjne zmiany w odniesieniu do prawa własności, prawa do edukacji, zaś konstytucja wenezuelska końca XX wieku stanowiła nowe otwarcie dla kształtowania paradygmatu praw socjalnych, które nieustannie ulegają transformacji.

Słowa kluczowe: konstytucjonalizm socjalny, Meksyk, Wenezuela, transformacja prawa

SOCIAL CONSTITUTIONALISM: MEXICO AND VENEZUELA IN THE PROCESS OF LEGAL TRANSFORMATION

Abstract

The Constitution of Mexico – enacted on February 5, 1917 – contains the fundamental elements of social constitutionalism based on the law of the Nation and the people, which interact with individual rights. It was the first basic law to implement second-generation rights. By contrast, Venezuela's constitution – as amended on December 30, 1999 – also contains new elements of social constitutionalism, which was based on strong democratic legitimacy. What is the genesis of social constitutionalism and what challenges does this paradigm face in contemporary Mexico and Venezuela? The research method includes comparative-historical analysis and analysis of source texts.

The conclusion states that the genesis of Mexican constitutionalism was a profound need to counteract social exclusion built up since the colonial period – from the 16th century and after Mexico's independence in the 19th century. Despite the changes, the Mexican system continues to adapt the system of human rights protection by new registers of law transformation. With regard to Venezuelan constitutionalism, the genesis of the Constituency and the enactment of the 1999 Constitution was the need to counter exclusion and social inequality, which also stemmed from the colonial period.

Today, the challenge for the system is to stand up to the authoritarian urges of the executive. The debate over social constitutionalism in the first half of the 20th century brought revolutionary changes to the discourse with regard to the right to property, the right to education, while the Venezuelan constitution of the late 20th century represented a new opening for shaping the paradigm of social rights, which are constantly undergoing transformation.

Keywords: social constitutionalism, Mexico, Venezuela, transformation of law

1. Wprowadzenie

Konstytucje Meksyku z 1917 roku i Wenezueli z 1999 roku stanowią wkład w rozwój konstytucjonalizmu socjalnego XX wieku. Jaka jest geneza konstytucjonalizmu socjalnego i przed jakimi wyzwaniem stoi ten paradygmat we współczesnych Meksyku i Wenezueli? Konstytucja Meksyku z 5 lutego 1917 roku jako pierwsza wdrożyła postulaty reformy rolnej i prawa własności (art. 27) oraz edukacji (art. 3), jako wynik wielkiej rewolucji społecznej i silny produkt legitymizacji społecznej¹. Zaś konstytucja Wenezueli z 30 grudnia 1999 roku jako pierwsza jest wyrazem „nowego konstytucjonalizmu latynoamerykańskiego” i również jest dokumentem politycznym z silną legitymizacją demokratyczną². Ponadto zawiera m.in. prawa kolektywne, instytucje demokracji bezpośredniej i wyróżnienie pięciu władz państwowych.

W Meksyku postulaty rewolucji z 1910 roku, która stała się genezą konstytucyjnych zmian, zostały spetryfikowane przez autorytarną Partię Rewolucyjno-Instytucjonalną (PRI), a w nowym stuleciu – przez PRIAN, czyli nieformalną zależność interesów partii PRI i PAN (Partii Akcji Narodowej, uchodzącej za konserwatywno-chrześcijańską) w okresie 2000–2018. Stało się to mimo wdrożenia nowego modelu praw człowieka, po 2011 roku, kiedy Meksyk zaczął stosować zasadę *pro personae*, oznaczającą: „zasady interpretacji, zgodnie z którymi wszystkie organy władzy w kraju mają obowiązek zapewnić jak najszerszą ochronę praw człowieka wszystkim mieszkańcom terytorium krajowego”³.

Dopiero wygrana prezydenta Andrésa Manuela Lópeza Obradora (AMLO) – za trzecim razem w 2018 roku – sprawiła, że agenda antykapitalizmu i progresywności zaczęła być wdrażana w przestrzeni publiczno-prawnej. Przeciwnicy AMLO mówili, że jeśli wygra, Meksyk stanie się drugą Wenezuelą, czyli autorytarnym krajem dławiącym wolności i prawa uregulowane w konstytucji.

Konstytucja Boliwariańskiej Republiki Wenezueli – po legalnym dojściu do władzy w wyniku wyborów powszechnych Hugona Cháveza (1999–2013) i działalności

¹ Konstytucja Meksyku z 5 lutego 1917 r., DOF (Urzędowy Dziennik Federacji) 15.04.2025.

² P. Salazar, *El nuevo constitucionalismo latinoamericano (una perspectiva crítica)*, [w:] *El constitucionalismo contemporáneo. Homenaje a Jorge Carpizo*, red. L.R. González Pérez, D. Valadés, México 2008, s. 34.

³ J.R. Cossío Díaz, *Sistema y modelos de control constitucional en México*, Meksyk 2013, s. 185.

konstytuanty – wyrażała sprzeciw ustrojowy i geopolityczny wobec hegemonii Zachodu, ponadto opierała się na nowej konfiguracji władzy. Konstytucja z 1999 roku stała się w wielu przypadkach nowatorska – wprowadzała chociażby pięć władz państwowych oraz zrywała z trójpodziałem władzy. Jednakże jej rewolucyjny charakter jest przesłonięty autorytarnymi i antydemokratycznymi rządami personalnymi z okresu administracji prezydenta Nicolasa Maduro.

2. Konstytucjonalizm meksykański jako awangarda konstytucjonalizmu socjalnego

Konstytucja Meksyku z 1917 roku wdrażała postulaty reformy rolnej oraz reformy edukacji. Problematyka *dominium*, czyli własności, jest fundamentalna dla zrozumienia tych postulatów. W odniesieniu do pierwszej inicjatywy należy zauważyć, że po odzyskaniu niepodległości Meksyku (w 1821 roku) nie nastąpiło uwłaszczenie rdzennych mieszkańców. Analiza zmian własności nie jest możliwa bez zrozumienia struktury *enkomiendy*, narzuconej formy wyzysku przez konkwistadorów w XVI wieku – konkwistador nie posiadał *de iure* własności, bo miał ją król, ale miał uprawnienie – *de facto* sprawował bezpośrednio nadzór nad terytorium. *Enkomienda* była enigmatyczną instytucją – nie przyznawała własności, ale *de facto* wdrażała strukturę feudalną wyzysku i praktycznie niewolnictwa.

W XIX wieku doszło do uchwalenia ustawy o wywłaszczeniu majątku korporacji cywilnych i kościelnych (*Ley de Desamortización de los Bienes de las Corporaciones Civiles y Religiosas*) z 25 czerwca 1856 roku⁴. Celem było wywłaszczenie majątku Kościoła i korporacji cywilnych w Meksyku, aby osłabić wpływy duchowieństwa i wspierać rozwój własności indywidualnej. Rezultatem była koncentracja ziemi i utworzenie latyfundiów, czyli ogromnych terytoriów zarządzanych przez klasę uprzywilejowaną (*hacendados*) w drugiej połowie XIX wieku.

Skutkiem tego była wojna kast (*Guerra de Castas*) na Jukatanie, która jednakże nie przeszkodziła dalszej koncentracji latyfundiów⁵. Zgodnie ze słowami Galeano:

⁴ Inna nazwa to ustawa Lerdo (*Ley Lerdo* lub *Ley de Desamortización*), uchwalona w okresie Miguela Lerdo de Tejada, ministra gospodarki w rządzie prezydenta Ignacia Comonforta.

⁵ N. Reed, *The Caste War of Yucatan*, Stanford 1964.

„Niewolnictwo, wiążące robotników dziedzicznymi długami lub umową prawną, było prawdziwym systemem pracy na plantacjach *henequén* na Jukatanie, na plantacjach tytoniu w dolinie narodowej, w lasach drzewnych i owocowych w Chiapas i Tabasco oraz na plantacjach kauczuku, kawy, trzciny cukrowej, tytoniu i owoców w Veracruz, Oaxaca i Morelos”⁶.

Wybuch rewolucji 1910 roku był efektem historycznego i społecznego procesu wykluczenia ludności najuboższej – czyli rdzennej, zajmującej się uprawą ziemi. Konstytucja w art. 27 regulowała problem własności i redystrybucji ziemi. Emiliano Zapata podnosił potrzebę repartycji wielkich obszarów ziemskich (*latifundios*). Zostały wydane cztery dokumenty, zanim reforma art. 27 narodziła się w konstytucji: 1) Plan de San Luis Potosi, którego autorem był Francisco I. Madero i w którym wyrażona została idea – generalna i niekonkretna – reformy rolnej (1910 rok), 2) Plan de Ayala, autorstwa Zapaty (1911 rok), w którym przewidywano radykalną reformę i redystrybucję ziemi, 3) inicjatywa Luisa Cabrery (1912 rok), 4) Plan de Guadalupe Carranzy (1914 rok)⁷.

W tym ostatnim – po fiasku rozmów z Emilianem Zapatą i Franciskiem Villą – prezydent Venustiano Carranza obiecał utworzenie małych gospodarstw ziemskich, rozwiązanie latyfundiów i restytucję ziemi dla tych, którzy zostali jej pozbawieni. Ponadto wprowadzono zakaz posiadania ziem i wód przez obcokrajowców, korporacje religijne, cywilne lub banki. Gubernatorzy i szefowie wojskowi zostali uznani za oficjalne władze do spraw reformy rolnej. Diego Valadés określa ten okres jako „prezydencjalizm konstytucyjny” i stoi na stanowisku, że Carranza rozumiał dobrze, co oznacza instytucja „silnego prezydenta”⁸.

Konstytucja wprowadziła instytucję *ejido*, czyli własności kolektywnej ziemi. Początek art. 27 w wersji z 1917 roku wyraża własność narodu i w wersji niezmienionej przetrwał do dziś: „art. 27. Własność ziem i wód w granicach terytorium narodowego odpowiada pierwotnie Narodowi, który miał i ma prawo przenieść władzę nad tymi ziemiami i wodami na osoby prywatne, stanowiąc własność prywatną [...]”⁹. Cały art. 27

⁶ E. Galeano, *Las venas abiertas de América Latina*, México 2014, s. 158.

⁷ I.M. Laborde, *El Constituyente de 1917: rupturas y continuidades*, [w:] *México: un siglo de historia constitucional (1808–1917)*, red. C. Noriega, A. Salmerón, México 2009, s. 393.

⁸ D. Valadés, *El control del poder*, México 2007, s. 361.

⁹ Art. 27 (w oryginale): „La propiedad de las tierras y aguas comprendidas dentro de los límites del territorio nacional, corresponde originariamente a la Nación, la cual, ha tenido

składa się z dwudziestu części (wydzielonych rzymskimi cyframi), z których część przepisów została unieważniona, znowelizowana lub dodana.

Własność wspólnotowa – narodu – jest ważnym elementem konstytucjonalizmu socjalnego i odnosi się do ziem i wód pod powierzchnią, na powierzchni i nad powierzchnią. Warto podkreślić status prawny podłoża (*subsuelo*) – w okresie kolonii należało ono do króla, a na podstawie założeń konstytucji – do narodu, co stanowi o funkcji społecznej własności.

Art. 27 przewidywał możliwość wywłaszczenia: „Własność może być wywłaszczona wyłącznie na cele publiczne i za odszkodowaniem. Naród ma zawsze prawo narzucić prywatnej własności zasady dyktowane przez interes publiczny, a także regulować wykorzystanie zasobów naturalnych podatnych na przywłaszczenie, w celu zapewnienia sprawiedliwego podziału bogactwa publicznego i zapewnienia jego ochrony”.

W okresie administracji prezydenta Lázara Cárdenasa (1935–1940) doszło do bezpośredniego zastosowania tej regulacji prawnej, co oznaczało realizację idei państwa interwencyjnego oraz regulującego relacje społeczne, czego efektem stała się nacjonalizacji złóż ropy¹⁰.

Przechodząc do tematu edukacji, konstytucja Meksyku z 5 lutego 1917 roku wdrożyła prawo do edukacji jako jedno z fundamentalnych praw socjalnych, co zostało wyrażone w art. 3: „Nauczanie jest wolne; jednakże w instytucjach publicznych edukacja musi być świecka, podobnie jak edukacja podstawowa, elementarna i wyższa prowadzona w instytucjach prywatnych. Żadna korporacja religijna ani żaden duchowny nie może zakładać ani prowadzić szkół podstawowych. Szkoły podstawowe prowadzone przez osoby prywatne mogą powstawać wyłącznie pod nadzorem władz państwowych.

W instytucjach publicznych nauczanie podstawowe będzie bezpłatne”¹¹. Edukacja miała być laicka, bezpłatna, nadzorowana przez państwo.

y tiene el derecho de transmitir el dominio de ellas a los particulares, constituyendo la propiedad privada [...]”. DOF 05.02.1917, DOF 15.04.2025.

¹⁰ A. Córdoba, *La política de masas del cardenismo*, México 2010.

¹¹ Art. 3, Konstytucja Meksyku z 5 lutego 1917 r., DOF (Urzędowy Dziennik Federacji) 5.02.1917.

W 2024 roku został wprowadzony zapis o uwzględnianiu perspektywy płci oraz integralności nauk ścisłych i humanistycznych: „Plany i programy nauczania będą uwzględniały perspektywę płci i miały charakter kompleksowy, dlatego też obejmą wiedzę z zakresu nauk ścisłych i humanistycznych: nauczanie matematyki, czytania i pisanie, historii, geografii, wiedzy o społeczeństwie, filozofii, technologii, innowacji, języków rdzennych naszego kraju, języków obcych, wychowania fizycznego, sportu, sztuki, zwłaszcza muzyki, promowanie zdrowego stylu życia, edukacji seksualnej i reprodukcyjnej, troski o środowisko naturalne, ochrony zwierząt i inne¹²”.

Zmiany w obszarze nowego modelu edukacji – progresywnego i dekolonialnego – rozpoczęły się od administracji prezydenta Andrésa Manuela Lópeza Obradora (2019–2024). Raquel Sosa, odpowiedzialna za utworzenie nowego typu uniwersytetu publicznego – Uniwersytetu Dobrobytu Benita Juárez Garcíi (UBBJ, Universidad para el Bienestar Benito Juárez García), który powstał na mocy dekretu prezydenta AMLO w 2019 roku, określa transformację w edukacji jako odzyskanie „suwerenności edukacyjnej” (*soberanía educativa*). Imię Benito Juárez García odnosi się do jedyne go w dziejach Meksyku prezydenta, który miał korzenie ludności rdzennej *zapoteco*. Sprawował on rządy w połowie XIX wieku i jako autor słów: „Respektowanie praw innych prowadzi do pokoju” („El respeto al derecho ajeno es la paz”) proklamował Republikę Odzyskaną (Republika Restaurada) Meksyku w 1867 roku.

Dyrektor Uniwersytetu UBBJ Raquel Sosa uważa, że kolonialna przeszłość reprodukuje się współcześnie poprzez polityki „strukturalnego dostosowania” (*ajuste estructural*) Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Modernizacja oznacza kolonizację sfery edukacji – programy miały być *skoncentrowane* (*focalización*), rola państwa – zminimalizowana, a w obszarze edukacji miała obowiązywać powszechna prywatyzacja i reprodukcja modelu neoliberalnego (polegającego na konkurencji)¹³. Ta teza nie jest nowa i już została wyrażona przez Eduarda Galeano w latach 70.: „BŚ i MFW powstaną wspólnie, aby odmówić krajom słabo rozwiniętym prawa do ochrony ich przemysłu krajowego i zniechęcić je do podejmowania działań¹⁴”.

¹² Art. 3, Konstytucja Meksyku z 5 lutego 1917 r., DOF 2.12.2024.

¹³ R. Sosa, *Hacia la recuperación de la soberanía educativa en América Latina: conciencia crítica y programa*, México 2012.

¹⁴ E. Galeano, *Las venas abiertas de América Latina*, Meksyk 2014, s. 264–265.

Postuluje się potrzebę „społecznej transformacji rzeczywistości narodowej: Nauczyciele i przyszli profesjonaliści są kluczowymi podmiotami w społecznej transformacji każdej społeczności, gminy oraz instytucji lokalnej lub krajowej. W związku z tym Program UBBJ będzie dążył do realizacji działań akademickich, które obejmują ich praktyczną działalność w środowisku społecznym i naturalnym, w którym będą oni mogli wpływać na poprawę warunków życia ludzi; [...]”¹⁵.

Utworzono 202 oddziały (*sedes*), a kolejnych 20 oddziałów jest w procesie tworzenia¹⁶. Uniwersytet UBBJ stanowi największy projekt edukacyjny na obszarach wykluczonych, najczęściej znajdujących się w trudno dostępnych miejscach.

3. Konstytucjonalizm wenezuelski jako współczesny model nowego konstytucjonalizmu latynoamerykańskiego

Wenezuela jawi się jako państwo autorytarne i bezprawne – żaden kraj nie chce być porównywany do *rule of law* Wenezueli. Jednakże należy oddzielić tu nowy konstytucjonalizm, zwłaszcza w okresie powstawania konstytucji z 1999 roku – od personalizmu autorytarnych jednostek, które zdominowały system ustrojowy tego kraju, takich jak Hugo Chávez i Nicolas Maduro.

Wenezuela była krajem kolonialnym – produkcji kakao, od drugiej połowy XIX wieku – kawy, a od pierwszej połowy XX wieku – ropy¹⁷. W czasie kolonii w obszarze hiszpańskim Kastylia wcześniej zdecydowała o zniesieniu instytucji *encomienda* dla rdzennych mieszkańców od *Leyes de Indias*, wydanych w 1542 roku, aby zapobiec ich całkowitej zagładzie¹⁸. Mimo wszystko ich sytuacja prawna nie uległa poprawie. Zostali oni wówczas skazani na służebność (*servidumbre*). Fernando Coronil¹⁹ stwierdza, że Wenezuela jest ofiarą imperialnych polityk państw okcydentalnych. Oligarchowie

¹⁵ UBBJ, *Zasady, wartości i obowiązki, którymi powinny kierować się osoby uczestniczące w Programie Uniwersytetów na rzecz Dobrobytu Benito Juárez García*, Pátzcuaro 2020.

¹⁶ A. Canales, *Las universidades Benito Juárez y sus números*, Campus, <https://suplemento-campus.com/las-universidades-benito-juarez-y-sus-numeros> (dostęp: 25.07.2025).

¹⁷ E. Galeano, *Las venas abiertas de América Latina*, Meksyk 2014, s. 122.

¹⁸ B. de Las Casas, *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, México 2015.

¹⁹ F. Coronil, *El Estado mágico: Naturaleza, dinero y modernidad en Venezuela Nueva Sociedad*, Chicago 1997.

i latyfundiści koncentrowali ziemię uprawną, tworząc niejednokrotnie system niewolniczy. Dopiero Hugo Chávez był pierwszym przywódcą, który upominał się o prawa najuboższych. Doszedł do władzy w wyniku demokratycznych wyborów.

Narodowe Zgromadzenie Konstytucyjne, w skład którego wchodziła znaczna większość zwolenników Cháveza, zebrało się w lipcu 1999 roku i w grudniu tego samego roku opracowało nową konstytucję. Wśród wielu wprowadzonych zmian znalazła się zmiana nazwy kraju, który stał się Boliwariańską Republiką Wenezueli. Prezydent Chávez przedstawiał się jako orędownik ubogich i marginalizowanych oraz jako lider ruchu antyglobalistycznego. Konstytucja z 1999 roku pod rządami Hugona Cháveza stanowiła pierwsze zerwanie z liberalnym konstytucjonalizmem. W preambule konstytucji założono: „ustanowienie demokratycznego, partycypacyjnego i protagonistycznego, wieloetnicznego i wielokulturowego społeczeństwa w państwie sprawiedliwości, federalnym i zdecentralizowanym”²⁰.

Boliwariańska Republika Wenezueli jest – zgodnie z art. 2 – „demokratycznym i socjalnym państwem opartym na rządach prawa i sprawiedliwości, które stoi na straży życia, wolności, sprawiedliwości, równości, solidarności, demokracji, odpowiedzialności społecznej i, ogólnie rzecz biorąc, pierwszeństwa praw człowieka, etyki i pluralizmu politycznego jako najwyższych wartości”. Zatem mamy tu odniesienie to tradycyjnych zasad konstytucjonalizmu liberalno-demokratycznego.

Konstytucja wdraża „radikalną zmianę modelu Państwa”²¹. Wprowadziła podział na pięć władz konstytucyjnych – w odpowiedzi na tradycję trójpodziału władzy. Rozszerzono katalog praw socjalnych i wdrożono nowe mechanizmy obywatelskie (referendum odwoławcze), jako wyraz demokracji uczestniczącej.

W skład pięciu władz wchodzi: władza wykonawcza, ustawodawcza, sądownicza, obywatelska (*poder ciudadano*) oraz wyborcza (*poder electoral*). Zgodnie z art. 273 konstytucji władzę obywatelską sprawuje Republikańska Rada Moralna, złożona

²⁰ Konstytucja Boliwariańskiej Republiki Wenezueli, Gaceta Oficial Extraordinaria Nr 36.860, 30 grudnia 1999 r., https://www.oas.org/dil/esp/constitucion_venezuela.pdf (dostęp: 1.11.2025).

²¹ C. Escarrá Malavé, *Modelo de Estado establecido en la Constitución de la República Bolivariana de Venezuela implicaciones*, [w:] red. M. Carbonell, J. Carpizo, D. Zovatto, *Tendencias del Constitucionalismo en Iberoamérica*, México 2009, s. 872.

z Rzecznika Praw Obywatelskich, Prokuratora Generalnego i Kontrolera Generalnego Republiki. Organami Władzy Obywatelskiej są Urząd Rzecznika Praw Obywatelskich, Urząd Prokuratora Generalnego i Urząd Kontrolera Generalnego Republiki, których jednego lub więcej szefów wyznacza Republikańska Rada Moralna, a także Urząd Prokuratora Generalnego.

W odniesieniu do władzy wyborczej art. 292 stanowi, że władzę wyborczą sprawuje Krajowa Rada Wyborcza, jako organ zarządzający, a Krajowa Rada Wyborcza, Komisja Rejestru Cywilnego i Wyborczego oraz Komisja Partycypacji Politycznej i Finansowania są organami jej podległymi, o organizacji i funkcjonowaniu określonym w odpowiedniej ustawie organicznej.

Rozszerzony katalog prawa człowieka znajduje się od art. 19 do art. 135 konstytucji. Znacznie rozszerza ona katalog praw obywatelskich, politycznych, społecznych, gospodarczych, kulturowych i środowiskowych. Uznaje prawa zbiorowe i indywidualne, a także prawa ludności rdzennej.

Zgodnie z art. 88 zostaje zagwarantowane prawo do równości płci: „Artykuł 88. Państwo gwarantuje równość i sprawiedliwość mężczyzn i kobiet w zakresie wykonywania prawa do pracy. Państwo uznaje pracę domową za działalność gospodarczą, która tworzy wartość dodaną oraz generuje bogactwo i dobrobyt społeczny. Gospodynie domowe mają prawo do zabezpieczenia społecznego zgodnie z prawem”.

Prawa człowieka miały wymiar ponadnarodowy: „Artykuł 23. Traktaty, porozumienia i konwencje dotyczące praw człowieka, podpisane i ratyfikowane przez Wenezuelę, mają rangę konstytucyjną i pierwszeństwo w porządku wewnętrznym, o ile zawierają normy dotyczące korzystania z tych praw i ich wykonywania, które są korzystniejsze od norm ustanowionych w niniejszej Konstytucji i w przepisach prawnych Republiki, oraz podlegają natychmiastowemu i bezpośredniemu stosowaniu przez sądy i inne organy władzy publicznej”.

Przewidziano zakaz dyskryminacji: „Artykuł 21. Wszyscy są równi wobec prawa; w związku z tym: 1. Dyskryminacja ze względu na rasę, płeć, wyznanie, status społeczny lub taka, która ogólnie rzecz biorąc, ma na celu lub pociąga za sobą zniweczenie albo naruszenie uznania, korzystania lub wykonywania, na równych warunkach, praw i wolności wszystkich, jest niedopuszczalna. 2. Prawo gwarantuje prawne

i administracyjne warunki, aby równość wobec prawa była rzeczywista i skuteczna; przyjmuje pozytywne środki na rzecz osób lub grup, które mogą być dyskryminowane, marginalizowane lub podatne na zagrożenia; w szczególności chroni te osoby, które z powodu któregoś z warunków określonych powyżej znajdują się w okolicznościach, w których znajdują się w trudnej sytuacji”.

Konstytucja wdrożyła prawo inicjatywy ustawodawczej, jako wyrazu demokracji popularnej i jako jednego z wielu przedsięwzięć tzw. *protagonizmu* narodu, czyli odgrywania większej roli obywateli w kształtowaniu ustroju państwa: „Artykuł 70. Następujące są środki uczestnictwa i *protagonizmu* narodu w wykonywaniu jego suwerenności politycznej: wybory na urzędy publiczne, referenda, konsultacje społeczne, odwołanie mandatu, inicjatywy ustawodawcze, konstytucyjne, otwarta rada i zgromadzenie obywateli, których decyzje mają charakter wiążący; oraz w sferze społecznej i gospodarczej, instancje uwagi obywatelskiej, samorządność, współzarządzanie, spółdzielnie we wszystkich ich formach, w tym o charakterze finansowym, kasy oszczędnościowe, przedsiębiorczość społeczna i inne formy stowarzyszeniowe kierujące się wartościami wzajemnej współpracy i solidarności”.

Do badania zgodności ustaw z konstytucją została powołana Izba Konstytucyjna Najwyższego Trybunału Sprawiedliwości (*Sala Constitucional del Tribunal Supremo de Justicia*)²². Konstytucja Boliwariańskiej Republiki Wenezueli z 1999 roku znacznie zmieniła strukturę władzy sądowniczej. Zniesiono Radę Sądownictwa i przekazano jej funkcje Najwyższemu Trybunałowi Sprawiedliwości, który zastąpił zarówno Sąd Najwyższy, jak i Radę Sądownictwa. Liczba sędziów została zwiększona do dwudziestu, rozmieszczonych w sześciu *salas* (izbach), wybieranych na okres 12 lat przez organ władzy obywatelskiej (*Poder Ciudadano*) i Zgromadzenie Narodowe (art. 264). Każda z izb miała składać się z trzech sędziów, z wyjątkiem *Sala Constitucional*, która miała mieć pięciu sędziów. Przewidziano utworzenie *Sala Plena* (pełnego składu wszystkich sędziów sądu), ale przyznano jej mniej uprawnień niż nieistniejącemu już Sądowi Najwyższemu.

Uprawnienia przyznane Trybunałowi Najwyższemu przez konstytucję z 1999 roku są bardzo szerokie. Obejmują one uprawnienia do kontroli sądowej, interpretacji

²² Konstytucja Boliwariańskiej Republiki Wenezueli, Gaceta Oficial Extraordinaria N° 36.860, 30 grudnia 1999 r., https://www.oas.org/dil/esp/constitucion_venezuela.pdf (dostęp: 1.11.2025).

przepisów, rozstrzygania sporów jurysdykcyjnych między organami państwowymi oraz bardzo ważną rolę w postępowaniu impeachmentu lub procesie prezydenta i innych wysokich rangą urzędników państwowych (art. 266, 335 i 336). W przypadku zaniechań ze strony ustawodawców krajowych, stanowych lub miejskich Trybunał jest nawet uprawniony do nakazania podjęcia niezbędnych środków w celu zapewnienia przestrzegania konstytucji (art. 336 ust. 7).

Mimo tych zmian współcześnie pojawiają się bardzo krytyczne opinie o osiągnięciach ustrojowych związanych z konstytucją Wenezueli: „Wszystko to pokazuje, jako przykład i studium przypadku na kontynencie iberoamerykańskim, jak w państwie takim jak Wenezuela, pomimo wszystkiego, co mówi konstytucja o demokratycznym i społecznym państwie prawa, zdecentralizowanym i sprawiedliwym, w praktyce okazało się to wielkim kłamstwem, całkowicie fałszującym jej treść, poprzez działania autorytarnego rządu, który objął władzę w kraju w 1999 roku, kiedy to grupa nieudanych wojskowych puczystów, wykorzystując mechanizmy populizmu konstytucyjnego, przejęła władzę, aby ją kontrolować”²³.

Należy jednak oddzielić władzę autorytarną Nicolasa Maduro od dogmatyki prawniczej. Prawnik argentyński Ernesto Garzón Valdés – autor koncepcji *coto vedado*²⁴, czyli nietykalnej sfery praw człowieka przez rządzącą większość – krytykował populizm i autorytaryzm Cháveza i Maduro.

4. Wnioski

Konstytucja Meksyku z 1917 roku i konstytucja Wenezueli z 1999 roku stanowią wkład do ustrojowego prawa konstytucjonalizmu transformującego. Pierwsza wyznaczała trendy praw socjalnych drugiej generacji, druga – stanowi kulminację nowego sposobu myśli w ramach nowej architektury władzy.

Konstytucjonalizm, jako system ustrojowy, który kształtuje architekturę władzy i praw w państwie, nie jest procesem ukończonym. Meksyk dokonuje zmian i nowelizuje

²³ A.R. Brewer Carías, *Democracias actuales y falseamiento del Estado de derecho. El caso de Venezuela*, „Revista de derecho público” 2023, nr 175–176, s. 111.

²⁴ P. Salazar, *La democracia constitucional*, México 2008, s. 265.

przepisy prawa w obszarze praw oraz w obszarze struktury władzy²⁵. Instytucje narzucone w okresie kolonii wciąż wymagają rewizji i zmian. Według kolonialistów terytorium podbijanym Ameryki Łacińskiej brakuje historii i to, co nastąpi od XVI wieku, stanie się jej *ersatzem* – również w wymiarze tworzenia zrębów państwa prawa. Takim obszarem wyzwań jest skomplikowana problematyka własności ziemi i jej rozdziału – od czasów kolonialnych, kiedy funkcjonowały *enkomiendy* i *latyfundia*, cień tych struktur wciąż pozostaje.

Zgodnie z art. 4. konstytucji z 1917 roku, po nowelizacji z 2024 roku, „Meksyk jest centrum pochodzenia i różnorodności kukurydzy, która jest elementem tożsamości narodowej”²⁶. Po raz pierwszy specjalny status ochrony – przed wpływem transgenicznym – uzyskała kukurydza. W Popol Vuh – świętej księdze Majów – pojawia się Tepeu i Gucumatz, którzy próbują stworzyć człowieka – podejmują kilka nieudanych prób: z gliny, z drewna, aż w końcu udaje im się stworzyć człowieka z kukurydzy, świętego pokarmu Majów. I jeszcze Hunahpú i Ixbalanqué – zajmują się pracą na *milpie*, czyli przy uprawie kukurydzy²⁷. Światopogląd Majów jest oparty na wzajemnym powiązaniu ludzi, natury i bóstw. Ziemia nie jest przedmiotem eksploatacji, lecz żywą istotą, a kukurydza – jako źródło tożsamości – stanowi ciało i duszę Majów. Milpa reprezentuje samowystarczalność, wspólnotę i pewien dialog z naturą – w tym znaczeniu jukatański *cha’a’cháak* jest rytuałem przeprowadzanym w okresie suszy na terenie milpy²⁸. Ochrona prawna, jaką konstytucja roztacza nad kukurydzą od nowelizacji z 2024 roku, stanowi o nowym wymiarze konstytucyjnej tutela²⁹.

Konstytucjonalizm socjalny pojawia się jako antidotum na trzy paradygmaty obecne w historii konstytucjonalizmu: konserwatyzm, liberalizm i radykalizm³⁰. Idee zaszczone w konstytucji Meksyku wydały plon w postaci „nowego konstytucjonalizmu latynoamerykańskiego”, jako przetestowania uniwersalnej treści

²⁵ Zob. nowa reforma ustrojowa dot. wyboru sędziów w drodze głosowania powszechnego.

²⁶ Zob. art. 4. konstytucji Meksyku z dnia 5 lutego 1917 r., DOF 15.04.2025.

²⁷ A. Recinos, *Popol Vuh. Las antiguas historia del Quiche*, México 1993, s. 69–70.

²⁸ Ł. Czarnecki, *Cha’a’cháak in Huhí at the Yucatan peninsula*, „Tomsk Journal of Linguistics and Anthropology” 2020, nr 4(30), s. 148–160.

²⁹ Konstytucja Meksyku z dnia 5 lutego 1917 r., DOF 15.04.2025.

³⁰ R. Gargarella, *Latin American Constitutionalism 1810–2010. The Engine Room of the Constitution*. Oxford 2013, s. 197.

niektórych konstytucji „globalnej Północy”. Konstytucja Wenezueli jest owocem rewolucyjnych zmian konstytucji Meksyku, ale też kontynuatorką nowych trendów – zaprzeczaniem zachodniej dogmatyki kultury prawnej oświecenia, wraz z trójpodziałem władzy i praw indywidualnych. Konstytucja Meksyku wywarła wpływ na tenor ustawy zasadniczej Wenezueli. Stanowiła podłoże prawa w ramach nowego modelu praw socjalnych, relacji wobec matki ziemi, z prawami kolektywnymi, redystrybucji i reformy rolnej.

Transformacja prawa musi sprostać wyzwaniom respektowania praw człowieka. Słowa Jorgego Carpizo³¹ wyznaczają wciąż drogowskaz tych zmian: prawa człowieka mają być progresywne, odpowiadać wyzwaniom sprawiedliwości społecznej, rozwijać prawa trzeciej generacji, mają dotyczyć zarówno obywateli, jak i nieobywateli danego państwa oraz mają sprostać łamaniom praw człowieka przez przedsiębiorstwa transnarodowe.

Nowy konstytucjonalizm latynoamerykański, zwany też socjalnym, należy do konstytucjonalizmu transformującego, a pytanie o transformację prawa, jego kierunki i rozmiary jest zawsze aktualne i stanowi wkład *de lege ferenda* z perspektywy polskiej.

Bibliografia

- Brewer Carías Allan R., *Democracias actuales y falseamiento del Estado de derecho. El caso de Venezuela*, „Revista de derecho público” 2023, nr 175–176, s. 77–112.
- Canales Alejandro, *Las universidades Benito Juárez y sus números*, Campus, <https://suplementocampus.com/las-universidades-benito-juarez-y-sus-numeros> (dostęp: 25.07.2025).
- Carpizo Jorge, *La Constitución mexicana de 1917*, México 1982.
- Carpizo Jorge, *Algunas reflexiones constitucionales*, México 2007.
- Córdoba Arnaldo, *La política de masas del cardenismo*, México 2010.
- Coronil Fernando, *El Estado mágico: Naturaleza, dinero y modernidad en Venezuela Nueva Sociedad*, Chicago 1997.
- Cossío Díaz José Ramón, *Sistema y modelos de control constitucional en México*, México 2013.
- Czarnecki Łukasz, *Cha’a’cháak in Huhí at the Yucatan peninsula*, „Tomsk Journal of Linguistics and Anthropology” 2020, nr 4(30), s. 148–160.

³¹ J. Carpizo, *Algunas reflexiones constitucionales*, México UNAM 2007.

- Escarrá Malavé Carlos, *Modelo de Estado establecido en la Constitución de la República Bolivariana de Venezuela implicaciones*, [w:] *Tendencias del Constitucionalismo en Iberoamérica*, red. Miguel Carbonell, Jorge Carpizo, Daniel Zovatto, México 2009, s. 809–875.
- Galeano Eduardo, *Las venas abiertas de América Latina*, México 2014.
- Gargarella Roberto, *Latin American Constitutionalism 1810–2010. The Engine Room of the Constitution*, Oxford 2013.
- Konstytucja Boliwariańskiej Republiki Wenezueli z dnia 30 grudnia 1999 r., Gaceta Oficial Extraordinaria Nr 36.860, https://www.oas.org/dil/esp/constitucion_venezuela.pdf (dostęp: 25.07.2025).
- Konstytucja Meksyku z dnia 5 lutego 1917 r., DOF 5.02.1917, <https://www.constitucion-politica.mx/versiones-antiores/1917> (dostęp: 25.07.2025).
- Konstytucja Meksyku z dnia 5 lutego 1917 r., DOF 15.04.2025.
- Laborde Ignacio Marván, *El Constituyente de 1917: rupturas y continuidades*, [w:] *México: un siglo de historia constitucional (1808–1917)*, red. Cecilia Noriega, Alicia Salmerón, México 2009, s. 353–398.
- Las Casas Bartolomé de, *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*, México 2015.
- Marino Daniela, *El problema de la tierra y la propiedad comunal indígena en Andrés Molina Enríquez. Antes y después de la Revolución*, „Iztapalapa: Revista de Ciencias Sociales y Humanidades” 2001, nr 51, s. 205–224.
- Perdomo Rogelio Pérez, *Judicialization and Regime Transformation: The Venezuelan Supreme Court*, [w:] *The Judicialization of Politics in Latin America. Studies of the Americas*, red. Sieder Rachel, Schjolden Line, Angell Alan, New York 2005, s. 131–159.
- Recinos Adrián, *Popol Vuh. Las antiguas historia del Quiche*, México 1993.
- Reed Nelson, *The Caste War of Yucatan*, Stanford 1964.
- Salazar Pedro, *La democracia constitucional*, México 2008.
- Salazar Pedro, *El nuevo constitucionalismo latinoamericano (una perspectiva crítica)*, [w:] *El constitucionalismo contemporáneo. Homenaje a Jorge Carpizo*, red. Luis Raúl González Pérez, Diego Valadés, México 2008, s. 345–389.
- Sosa Raquel, *Hacia la recuperación de la soberanía educativa en América Latina: conciencia crítica y programa*, México: UNAM 2012.
- The Judicialization of Politics in Latin America. Studies of the Americas*, red. Sieder Rachel, Schjolden Line, Angell Alan, New York 2005.
- UBBJ (Universidades para el Bienestar Benito Juárez García), *Zasady, wartości i obowiązki, którymi powinny kierować się osoby uczestniczące w Programie Uniwersytetów na rzecz Dobrobytu Benito Juárez García*, Pátzcuaro 2020.
- Valadés Diego, *El control del poder*, México 2007.

► STRESZCZENIE

**Konstytucjonalizm socjalny:
Meksyk i Wenezuela w procesie transformacji prawa**

Jaka jest geneza konstytucjonalizmu socjalnego i przed jakimi wyzwaniami stoi ten paradygmat we współczesnych Meksyku i Wenezueli? Należy zaznaczyć, że konstytucja Meksyku – uchwalona 5 lutego 1917 roku – była pierwszym aktem tego typu i zawiera fundamentalne elementy konstytucjonalizmu socjalnego oparte na prawie narodu i ludu, które współgrają z prawami indywidualnymi.

Konstytucja w 1917 roku wprowadziła instytucję *ejido*, czyli własność kolektywną ziemi. Art. 27 w wersji z 1917 roku wyraża własność narodu i w wersji niezmienionej przetrwał do dziś: „art. 27. Własność ziem i wód w granicach terytorium narodowego odpowiada pierwotnie Narodowi, który miał i ma prawo przenieść władzę nad tymi ziemiami i wodami na osoby prywatne, stanowiąc własność prywatną [...]”. Własność wspólnotowa – narodu – jest ważnym elementem konstytucjonalizmu socjalnego i odnosi się do ziem i wód pod powierzchnią, na powierzchni i nad powierzchnią. Warto podkreślić status prawny podłoża – w okresie kolonii należało ono do króla, a na podstawie założeń konstytucji – do narodu, co stanowi o funkcji społecznej własności.

Natomiast konstytucja Wenezueli – w jej brzmieniu z 30 grudnia 1999 roku – zawiera nowe elementy konstytucjonalizmu socjalnego. Wprowadziła podział na pięć władz konstytucyjnych – w odpowiedzi na tradycję trójpodziału władzy. W skład pięciu władz wchodzi: władza wykonawcza, ustawodawcza, sędziowska, obywatelska (*ciudadano*) oraz wyborcza (*electoral*). Zgodnie z art. 273 konstytucji władzę obywatelską sprawuje Republikańska Rada Moralna złożona z Rzecznika Praw Obywatelskich, Prokuratora Generalnego i Kontrolera Generalnego Republiki. Organami Władzy Obywatelskiej są Urząd Rzecznika Praw Obywatelskich, Urząd Prokuratora Generalnego i Urząd Kontrolera Generalnego Republiki, których jednego lub więcej szefów wyznacza Republikańska Rada Moralna, a także Urząd Prokuratora Generalnego. Rozszerzono katalog praw socjalnych i wdrożono nowe mechanizmy obywatelskie (referendum odwoławcze), jako wyraz demokracji uczestniczącej.

Konkluzja stanowi, że debata nad konstytucjonalizmem socjalnym w pierwszej połowie XX wieku wynikała z rewolucyjnych zmian, które niosła konstytucja Meksyku, zaś konstytucja wenezuelska z końca XX wieku stanowi nowe otwarcie na prawa socjalne w ramach „nowego konstytucjonalizmu” latynoamerykańskiego.

► SUMMARY

**Social Constitutionalism:
Mexico and Venezuela in the Process of Legal Transformation**

What is the genesis of social constitutionalism and what challenges does this paradigm face in contemporary Mexico and Venezuela? It should be noted that the Constitution of Mexico – enacted on February 5, 1917 – was the first act of its kind, and contains the fundamental elements of social constitutionalism based on the right of the nation and the people, which interact with individual rights.

The Constitution introduced the institution of the *ejido* in 1917, or collective ownership of land. Article 27 in the 1917 version expresses the ownership of the nation and the unchanged version has survived to this day: “Article 27. The ownership of lands and waters within the boundaries of the national territory corresponds originally to the Nation, which had and has the right to transfer authority over these lands and waters to private persons, constituting private property [...]” Community ownership – of the nation – is an important element of social constitutionalism and applies to lands and waters under the surface, on the surface and above the surface. It is worth noting that the legal status of the subsoil – during the colonial period it belonged to the king, and under the assumptions of the Constitution – to the nation, which is the social function of property.

The Constitution of Venezuela – as it stood on December 30, 1999 – contains new elements of social constitutionalism. It introduced a division into five constitutional authorities – in response to the tradition of the tripartite government. The five powers include the executive, legislative, judicial, civic (*ciudadano*) and electoral (*electoral*) powers. According to Article 273 of the Constitution, the Civic Power is exercised by the Republican Moral Council, composed of the Ombudsman, the Attorney General and the Controller General of the Republic. The organs of Civic Power are the Office of the Ombudsman, the Office of the Prosecutor General and the Office of the Controller General of the Republic, whose one or more heads are appointed by the Republican Moral Council, as well as the Office of the Prosecutor General. The catalog of social rights has been expanded, and new civic mechanisms (recall referendum) have been implemented as an expression of participatory democracy.

The conclusion is that the debate on social constitutionalism in the first half of the 20th century stemmed from the revolutionary changes brought by the Mexican Constitution, while the Venezuelan Constitution of the late 20th century represents a new opening for social rights within the paradigm of the new Latin American constitutionalism.